

Általános tapasztalatok

A Kárpát-medencében elsősorban az Alföldön, azon belül is főként a Tiszántúlon a késő rézkortól a kora bronzkorig a kelet-európai eredetű Jamnaja-kultúra – vagy más megnevezéssel a gödörös kurgánok népe – meghatározó szerepet játszott. Az ő emlékeik a még ma is ezerszámra megtalálható halomsírok. Írásunkban csak azokkal a halmokkal (kurgánokkal) foglalkozunk, melyek ehhez a kultúrkörhöz köthetők.

Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy kutatásaink során egyetlen halomnak sem adtunk mesterségesen kitalált fantázianevet, kizárólag eredeti forrásokból és gyűjtésekből származó neveket használunk (elsősorban kéziratot térképek, határjáró oklevelek és földrajzinév-gyűjtemények anyagait néztük át ehhez).

Vizsgálati területünk a Körös–Maros köze, amelynek térbeli keretei: nyugatról a Tisza, északról a Hármas-, Kettős-, majd a Fehér-Körös, keletről az Erdé-

Bede Ádám
**Török-halom,
 Tatár-halom,
 Kun-halom:**
 az alföldi halmok névvilága

A halomnevek vizsgálatán keresztül képet kaphatunk az alföldi táj történeti változásairól – például egy halom tulajdonosainak soráról –, a halom hajdani környezetéről, külső tulajdonságairól vagy növényzetéről. Ahogyan Csalog József régész megfogalmazta: „Legtöbbje a halom alakjáról, növényzete színéről, újabb rendeltetéséről, a rajta állt, vagy álló épületről, a közelükben létezett faluról, a terület tulajdonosáról, vagy valamelyik itt megfordult népről, történeti személyről kapta a nevét. Igen gyakori eset az is, hogy halmaink ma is ismert neve a török hódoltság alatt újra felvirágozott, nagy pásztorélettel függ össze”, esetleg „bizonyos háborúk, véres események” emlékét őrzi.

lyi-szigethegység vonulatai, dél felől pedig a Maros.

Az itt előforduló közel 2000 őskori kurgánnak nagyjából a 40%-a nem rendelkezik névvel. A névtelenség általában a „jellegtelen-ségből” vagy „funkciótlanságból” adódik. Azokat a kis méretű, mára szétszántott halmokat, melyek már a történelmi időkben is alacsonyok voltak és nem töltöttek be különösebb feladatot – például tájékozódási vagy hátráponi szerepet –, a népnyelv nemigen nevezte el. Minél jellegzetesebb egy halom (jelentős méretű, templom állt rajta, meghatározó személy a tulajdonosa, érdekes növény terem rajta, stb.), annál több a neve, és annál több szóbeli hagyomány fűződik hozzá. A legjellegzetesebb halmoknak több nevük is volt egyszerre, vagy az évszázadok során cserélődtek a neveik attól függően, hogy a nép mely jellegzetességüket tartotta fontosnak. S minél mélyebben ásunk egy-egy halom történetébe, annál több névre bukkanhatunk: nem ritkaság, hogy egy-egy halomnak nyolc-tíz vagy akár még több neve is legyen.

Józsepi-halom (Mindszent) (a szerző felvétele)

A Tiszántúlon a *halom* földrajzi köznévvagy gyakoribb történeti szinonimája a *laponyag*, mely lapos halmot jelent. A köznyelv ma már nem használja ezt a szót, a 19. századig azonban a Tiszántúl központi részén teljesen általános és elterjedt kifejezés volt (a *kunhalom* terminus a nyelvújítás hatására jött létre, a népi nyelv előtt nem ismerte).

„Az alföldi népnek a térszíni formákra csodálatosan gazdag szótára van. A mi szemünkkel alig észrevehető emelkedéseknek vagy hajlásoknak külön-külön műszavuk van, és az ezekkel jelzett helyeket könnyűszerrel feltalálják. Az utóbbi 30–40 év alatt ugyan az eke mindent nivelláló munkája nagy pusztítást vitt véghez a helyneveken is” – írta Györffy István néprajzkutató az 1920-as években; és ez a folyamat napjainkra még inkább felgyorsult. Sajnos az alföldi táj 19–20. században végbement „egyenülését” (folyószabályozások, nagyüzemi agrártáblák kialakítása és tanyapusztítás), a természetes térformák, a vízrajz, az itt élő növény- és állatvilág ismeretének kopásával együtt a helyi közösségek tudatában a helynevek, így halomneveink is maradandó kárt szenvedtek. „Az utóbbi évszázadokban a térszín nagyobb változáson ment keresztül, mint az előbbi kilencévszázadon. Minden térszíni változás egy-egy sereg helynév halálát jelenti. [...] az Alföld lecsapolt területeinek helynévanyagából 60–70 százalék elveszett. Az eke is a kisebb térszíni különbségeket eltünteti, a név így

feleslegessé válik s feledésbe megy” – folytatja a gondolatot Györffy. A mai emberek számára már kevésbé vagy egyáltalán nem fontosak e nevek, hiszen nem tartoznak hozzá a mindennapjaikhoz.

Meglepő azonban, hogy ennek ellenére is találhatunk üdítő kivételeket. Vannak ugyanis halmok, melyek ma is élénken élnek egy-egy szűkebb-tágabb környék lakosainak tudatában, különösen, ha út mellett állnak, vagy valamilyen legenda fűződik hozzájuk. Ilyen például a szentesieknek a Kántor-halom, a szegváriaknak a Sáp-halom, a makóiaknak a Fekete-halom, a magyarcsanádiaknak a Bekai-halom, a battonyaiaknak a Cikó-halom, a kétegyásiaknak a Török-halom vagy az elekieknek a Papi-domb. Ezeket a halmokat a környéken lakók közül jóformán mindenki ismeri és számon tartja.

Szemeztetés a halmok legfőbb névtípusaiból

Az alábbiakban igyekszünk tájtörténeti szempontból bemutatni a Körös–Maros-köz halomneveinek gazdagságát és sokszínűségét.

Területünk leggyakoribb halomnevei a *Nagy-halom*, *Kis-halom*, *Kettős-halom*, *Fekete-halom*, *Zöld-halom*, *Hegyes-halom*, *Hármas-halom*, *Hármas-határ*, *Hármas-határ-halom*, *Határ-halom*, *Farkas-halom*, *Nádas-halom*, *Ásott-halom*, *Lyukas-halom* stb. E nevek az egész Tiszántúlon elterjedtek.

Igen gyakoriak még a *Kettős-halom* és *Két-halom* nevek különböző kombinációi és változatai. Általában azokat a halmokat nevezik így, melyek a legtöbb esetben közvetlenül egymás mellett („párban”) állnak és hasonló nagyságúak, habitusúak. Például: *Décsei-Kettős-halom*

Gödény-halom
(Békésszentandrás)
(a szerző felvétele)

Ludas-halom (Mindszent)
(a szerző felvétele)

◀ Kálvária-domb (Gyula)
(a szerző felvétele)
Sáp-halom (Szegvár) (a szerző felvétele) ▶

(Szarvas), *Gorzsai-Két-halmok* (Hódmezővásárhely), *Kettős-Jángori-halmok* (Makó), *Korhányi-Kettős-halom* (Mártély), *Mártélyi-Két-halom* (Mártély), *Rác-Tőkei-Kettős-halom* (Szentés-Nagytőke), *Szénási-Kettős-halom* (Nagyszénás).

A nagyobb halmok mellé vagy közelébe sok esetben egy kisebb halmot is emeltek. E halompárok neveit a népnyelv rendszerint egy *Nagy-* és egy *Kis-* előtaggal látja el. Ilyenek például: *Nagy- és Kis-Botos-halom* (Nagykamarás), *Nagy- és Kis-Bőve-halom* (Hódmezővásárhely), *Nagy- és Kis-Koszorús* (Szentés), *Nagy- és Kis-Maté-halom* (Békés).

A közvetlenül egymás mellett vagy egymás közelében álló halmok számára is utalhatnak a nevek: *Két-halom* (Óföldaék), *Két-laponyag* (Békés), *Hármas-halmok* (Békésszentandrás), *Öt-halom* (Székkutas), *Hét-halom* (Hódmezővásárhely).

A halmok méretét sokféleképpen kifejezhetik a nevek: *Kis-halom* (Békés), *Kis-halmocska* (Gyula), *Apró-halmok* (Árpádhalm), *Törpe-halom* (Mindszent), *Nagy-halom* (Apátfalva).

A halmok alakjáról és egyéb külső jellemzőiről (például színéről) is árulkodnak a nevek: *Hegyes-halom* (Kétegyháza), *Lapos-domb* (Székudvar), *Kerek-halom* (Székkutas), *Hosszú-halom* (Békés), *Kosár-halom* (Mártély), *Fekete-halom* (Szabadkigyós), *Zöld-halom* (Csabacsúd).

Kincskeresés, egyéb antropogén vagy természetes bolygatás emlékei maradtak fenn a következő nevekben: *Ásott-halom* (Csárdaszállás), *Lyukas-halom* (Makó), *Ráczlyuka* (Lökösháza), *Rókás-halom* (Mezőberény), *Vágott-halom* (Hódmezővásárhely), *Vermes-halom* (Derekegyház), *Pince-halom* (Gyula).

A halom környezetének felszíni formái és talajviszonyai is megjelennek a nevekben: *Partos-halom* (Kevermes), *Orom-halom* (Szegvár), *Homok-halom* (Csanádpalota), *Szikes-halom* (Kardoskút).

A nevek által a halmokat körülvevő vagy a felszínüket borító növényzetről is képet kaphatunk: *Bodzás-halom* (Mezőberény), *Nádas-halom*

Kántor-halom (Szentés) (a szerző felvétele)

(Nagyszénás), *Szil-halom* (Szentes), *Szörfüves-halom* (Gyomaendrőd), *Töviskes-halom* (Nagykamarás), *Ürmös-halom* (Hódmezővásárhely).

A környező területek egykori mezőgazdasági művelési ágait is megörökítették e nevek: *Árpa-halom* (Fábiánsebestyén), *Dinnye-halom* (Hódmezővásárhely), *Kaszáló-domb* (Mártély), *Mák-halom* (Köröstarcsa), *Ókerti-halom* (Mezőberény), *Rozsos-domb* (Kevermes), *Szántó-halom* (Makó), *Szőlős-halom* (Kisiratos), *Tök-halom* (Maroslele).

Az állatvilág is megjelenik a halomnevekben: *Trücsök-halom* (Mezőberény), *Csukás-halom* (Csárdaszállás), *Csík-laponyag* (Eperjes), *Darvas-halom* (Hódmezővásárhely), *Bíbic-halom* (Gyula), *Gödény-halmok* (Óföldaék), *Héja-halom* (Hódmezővásárhely), *Sas-halom* (Újkígyós), *Róka-domb* (Lőkösháza).

Halomneveink az állattenyésztés, a hajdani pusztai állattartás változatos nyelvemlékei is: *Bika-halom* (Telekgerendás), *Csikós-halom* (Eperjes), *Csordás-halom* (Újkígyós), *Csobán-halom* (Makó), *Disznó-halom* (Szentes), *Gané-halom* (Gyula), *Poros-állási-halom* (Fábiánsebestyén), *Tinó-kúti-halom* (Derekegyház), *Dög-laponyag* (Békésszentandrás), *Döggút-halom* (Nagyszénás).

A régi vagy még ma is fennálló határviszonyokról is felvilágosítást adnak e nevek: *Határ-halom* (Makó), *Határ-laponyag* (Nagytőke), *Két-határ-halom* (Nagykamarás), *Hármas-határ-halom* (Nagykamarás), *Négyes-határ-halom* (Dombegyház), *Nagy-határ* (Makó), *Hegyes-határ* (Pusztatottlaka), *Trianoni-halom* (Dombegyház).

A halomnevek sajátos vonása, hogy a középkori falvak, települések neveit máig megőrizték, melyek közül több egyházas hely is volt, patrocíniumi névvel. Ilyenek például: *Dombegyház-halom* (Dombegyház), *Szentgyörgy-halom* (Szegevár), *Szentjános halma* (Csár-

daszállás), *Szentlászló halma* (Szentes), *Szentmihály-halom* (Szentes).

A nevek régi vagy ma is fennálló temetőre, temetkezésre, tömegsírra is utalhatnak: *Temető-halom* (Csárdaszállás), *Temető-domb* (Pusztatottlaka), *Makra temetője* (Székkutas), *Kriptáj-halom* (Dombegyház), *Kolerás* (Gyula), *Test-halom* (Szentes).

Népnevek is felfedezhetők olykor egy-egy halomnévben: *Besenyő-halom* (Szentes), *Oláh-halom* (Mezőberény), *Rác-halom* (Nagytőke), *Szász-halom* (Nagytőke), *Török-halom* (Kétegyháza), *Tatár-halom* (Lőkösháza), *Kun-halom* (Kétegyháza), *Zsidó-domb* (Battonya).

Gyakori még, hogy a halmot a később rajta vagy közvetlenül mellette emelt építményről vagy épületről nevezik el: *Akasztófa-hegy* (Makó), *Balta-kereszt-halom* (Battonya), *Csárda-halom* (Dombegyház), *Csöszház-halom* (Nagykamarás), *Filagória* (Gyula), *Iskola-halom* (Dombegyház), *Jégvermi-halom* (Békés), *Kálvária-halom* (Elek), *Lövész-domb* (Kétegyháza), *Serház-halom* (Hódmezővásárhely), *Tanyás-halom* (Szegevár).

A leggyakoribb eset, mikor a halom a nevét egykori birtokosáról vagy valamely környékbeli személytől vette: *Alajos halma* (Nagymágocs), *Bozó-féle-halom* (Mindszent), *Kis Elek-halom* (Békésszentandrás), *Kisházi Vince dombja* (Kunágota), *Livius-halom* (Battonya), *Makra halmjai* (Székkutas), *Mészárosné-halom* (Szegevár), *Tóth Ferkó-halom* (Mindszent).

A példákat még hosszan folytathatnánk, azonban e felsorolásból is kiderül, hogy a kurgánok mily gazdag névvilággal bírnak. És ki tudja, az idők folyamán mennyi név merült a feledés örök homályába...

Szionda-halom (Battonya) (a szerző felvétele)

